

دانشگاه ایلام

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

تصحیح، آوانگاری، گزارش روایی و شرح دشواری‌های
خورشید و خرامان الماس خان کندوله‌ای

توسط:

مریم کسایی

استاد راهنما:

دکتر خلیل بیگزاده

استاد مشاور:

دکتر رحمان ذبیحی

بهمن ۱۳۸۹

به نام خدا

تصحیح، آوانگاری، گزارش روایی و شرح دشواری‌های خورشید و خرامان الماس‌خان کندوله ای

توسط:

مریم کسایی

پایان نامه ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم

برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ: ۱۳۹۸/۱۱/۲۹ توسط هیأت داوران زیر ارزیابی و با درجه عالی..... به تصویب نهایی رسید.

دکتر خلیل بیگراده، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (راهنما و رئیس هیأت داوران).....

دکتر رحمان ذبیحی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (مشاور).....

دکتر ابراهیم زنگنه، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد کرمانشاه (داور خارجی).....

دکتر علیرضا شوهانی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (داور داخلی).....

بهمن ۱۳۹۸

این دفتر را به پدر عزیزم و مایه‌ی

اصلی فراغتم، مادرم تقدیم می‌کنم

پاسکزاری

تدوین و تالیف حریمان نامه ای مستلزم تلاش مداوم و پیگیری جدی در مراحل مختلف کار است که در این مسیر طولانی و دشوار بدون توقیقات الهی نمی توان کاری از پیش برد. پس تحت سگرو پاس به درگاه خداوند کار ساز و بنده نواز، که این رساله با تکیه بر الطاف بیکرانش به سلمان رسید از تمام اساتیدی که در دوره ی کارشناسی و کارشناسی ارشد از محضرشان بهره با بردم پاسکزارم به ویژه از استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر خلیل میکزاده (استاد راهنما) که تمام نسخه های منظومه ی خورشید و خزلان را در اختیارم قرار دادند و در تمام مراحل نگارش رساله، صورتها و دلوزانه راهنمایی ام کردند بی نهایت پاسکزارم. از استاد ارجمندم جناب آقای دکتر رحمان فحیمی (استاد مشاور) که همواره از اندیشه ها و راهنمایی های ارزنده و علمی خود مرا بهره مند ساختند کمال پاس و تشکر را دارم. از دوستان عزیزم، خانم سکیه آزادی، برادرم حیدر کسایی و خواهرزاده ام حافظه کسایی و تمام عزیزانی که در انجام این رساله بزرگوارانه یاریم کردند خالصانه پاسکزارم.

چکیده

الماس خان کندوله‌ای، از سرهنگان سپاه نادرشاه افشار، پس از گذراندن دوران سپاهی‌گری، آثار حماسی و غنایی ارزشمندی را به گویش کردی گورانی به نظم کشید. این آثار اکنون به صورت دست‌نویس در جزوات گوناگون در میان مردم کرمانشاه، جنوب کردستان، شمال ایلام و غرب لرستان وجود دارند. یکی از این داستان‌ها، منظومه‌ی غنایی خورشید و خرامان می‌باشد که به احتمال برگرفته از روایات عامیانه‌ی عصر شاعر است، اما شاعر آگاهانه آن را در چارچوب آثار غنایی مشابه در ادب فارسی سروده است. موضوع این رساله تصحیح انتقادی این داستان براساس نسخه‌های موجود است که در یک مقدمه و چهار فصل تدوین شده است. فصل اول مشتمل بر کلیات تحقیق، شرح احوال و آثار شاعر، تاثیر فرهنگ عامه‌ی کرد در این اثر غنایی، معرفی نسخه‌ها، شیوه‌ی تصحیح و برگردان داستان به نثر فارسی است. فصل دوم شامل متن تصحیح شده بر پایه‌ی چهار نسخه به زبان و رسم‌الخط کردی گورانی است که به شیوه‌ی رایج تصحیح انتقادی فراهم شده و موارد اختلاف در حاشیه ذکر شده است، به علاوه در روایات مختلف اجتهاد شده و نتیجه‌ی این اجتهاد به شکل علایم و عبارات موجز ارائه شده است. فصل سوم به تعلیقات اختصاص یافته است در این بخش دشواری‌های متن از قبیل معنای لغات و ترکیب‌ها، باورها و تصاویر خاص و نیز ویژگی‌های سبکی توضیح داده شده است. فصل چهارم شامل نمایه‌هاست که فهرست لغات و ترکیب‌ها با معنای معادل آن در زبان فارسی، فهرست اشخاص، جای‌ها، ابزارها، آلات موسیقی، حیوانات، گل‌ها، گیاهان و سنگ‌های قیمتی را در بردارد.

واژه‌های کلیدی: الماس خان کندوله‌ای، خورشید و خرامان، منظومه‌ی غنایی، شعر کردی، تصحیح.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
فصل اول : کلیات و تعاریف	
-۱	
۴.....	۱. کلیات.....
۴.....	۱-۱-۱. شرح و بیان مسأله‌ی پژوهشی.....
۴.....	۱-۱-۲. اهداف تحقیق.....
۵.....	۱-۱-۳. اهمیت و کاربرد نتایج تحقیق در رفع تنگناها و مشکلات جامعه.....
۵.....	۱-۱-۴. پیشینه‌ی علمی.....
۵.....	۱-۱-۵. پرسش‌های تحقیق.....
۶.....	۱-۱-۶. روش تحقیق.....
۶.....	۱-۱-۷. معرفی نسخه‌ها.....
۶.....	۱-۷-۱-۱. نسخه‌ی اساس.....
۶.....	۱-۷-۱-۲. نسخه‌ی اسد الله عزیزی.....
۷.....	۱-۷-۱-۳. نسخه‌ی فتح الله محمودی.....
۷.....	۱-۷-۱-۴. نسخه‌ی بهروز بالی.....
۷.....	۱-۱-۸. شیوه‌ی کار.....
۸.....	۲-۱. تعاریف.....
۹.....	۲-۱-۱. احوال شاعر.....
۱۰.....	۲-۲-۱. اعتقادات.....
۱۷.....	۲-۳-۱. آثار و تألیفات.....
۱۸.....	۲-۴-۱. ساختار موسیقایی آثار الماس خان.....
۱۸.....	۲-۵-۱. ساختار حوادث داستانی در منظومه‌ی غنایی خورشید و خرامان.....
۲۱.....	۲-۶-۱. تجلی فرهنگ عامه‌ی کرد در منظومه‌ی غنایی خورشید و خرامان.....
۲۵.....	۲-۷-۱. داستان خورشید و خرامان به نثر.....
فصل دوم : متن اشعار	
۳۷.....	۲-۱. داستان عاشق شدن خرامان به خورشید.....

- ۲-۲. عاشق شدن خورشید به خرامان چین ۴۳
- ۳-۲. روانه شدن خورشید به طرف چین ۴۸
- ۴-۲. کشته شدن صلصال دیو به دست خورشید و رها کردن قمرناز ۵۲
- ۵-۲. رسیدن خورشید به دربند و کشتن ازدها و روانه شدن به ختا ۶۱
- ۶-۲. جنگ کردن خورشید با بهروز سالار ۶۷
- ۷-۲. روانه شدن خورشید و بهروز به چین ۸۴
- ۸-۲. رسیدن خورشید و بهروز به شهر چین ۸۵
- ۹-۲. فرستادن خرامان عکس خود را به بازار و رفتن خورشید به شکار از دشت چین ۹۴
- ۱۰-۲. رفتن خرامان به باغ روح افزا ۹۸
- ۱۱-۲. گفتار خورشید در اصل و نسب خود برای خرامان ۱۳۲
- ۱۲-۲. یاد کردن خورشید بهروز را و نامه نوشتن او از باغ روح افزا ۱۳۴
- ۱۳-۲. جنگ کردن بهروز و خورشید با سپاه خاقان چین ۱۴۷
- ۱۴-۲. آمدن شاهرخ شاه با لشکر به کمک خورشید ۱۵۶
- ۱۵-۲. مهمان کردن خاقان شاهرخ شاه، بهروز ختن و خورشید را ۱۶۳
- ۱۶-۲. نامه نویسی خورشید به خرامان و جوابش ۱۷۰
- ۱۷-۲. عقد بستن قمرناز برای بهروز و عروسی کردن خورشید، خرامان چین را ۱۷۲
- ۱۸-۲. روانه شدن خورشید برای خاور زمین از شهر ختا ۱۷۶
- ۱۹-۲. نامه نویسی خورشید به بهروز ۱۷۶

فصل سوم : تعلیقات

- ۱-۳. تعلیقات ۱۸۴

فصل چهارم : نمایه (فهرست‌ها)

- ۱-۴. لغتنامه ۲۱۲
- ۲-۴. اشخاص ۲۳۰
- ۳-۴. جای‌ها ۲۳۵
- ۴-۴. ابزارهای جنگی ۲۳۸
- ۵-۴. آلات موسیقی ۲۳۹
- ۶-۴. حیوانات ۲۴۰
- ۷-۴. گل‌ها و گیاهان ۲۴۲

۲۴۳.....	۸-۴ . سنگ‌های قیمتی
۲۴۷.....	نتیجه‌گیری
۲۴۸.....	منابع و مآخذ
۲۵۱.....	چکیده انگلیسی

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۲۴۴.....	تصاویری از نسخه‌ی اساس.....
۲۴۵.....	تصاویری از نسخه‌ی دست‌نوشته‌ی اسدالله عزیزی.....
۲۴۶.....	تصاویری از نسخه‌ی دست‌نوشته‌ی فتح‌الله محمودی.....
۲۴۶.....	تصاویری از نسخه‌ی دست‌نوشته‌ی بهروز بالی.....

فهرست نشانه‌های اختصاری

الف: نسخه‌ها

۱. اس : نسخه‌ی اساس
۲. عز : نسخه‌ی متعلق به اسدالله عزیزی
۳. مح : نسخه‌ی متعلق به فتح الله محمودی
۴. با : نسخه‌ی متعلق به بهروز بالی

ب) علائم اختصاری در نسخه بدل‌ها

(وزن!) : ایراد وزنی (کم یا زیاد بودن هجاها)

(قافیه!) : ایراد در قافیه

(!) : پس از واژه یا جمله‌ای می‌آید که مغلوط و یا نا مفهوم باشد و یا از لحاظ املائی و یا معنایی با سیاق جمله سازگار نباشد.

+ : اضافه دارد.

- : کم دارد.

ساقط است : افتادگی دارد.

[.....] : به علت پارگی یا بریدگی کاغذ، واژه یا واژه‌ها، عبارت و یا مصراع از بین رفته و نامعلوم است.

محو است: واژه یا واژگان به علت‌های گوناگون محو شده است.

[ ] : مبین آن است بیت یا ابیاتی که در داخل کروش قرار گرفته در نسخه اساس موجود نبوده و از نسخ دیگر افزوده شده است.

// : فارق

ج) سایر علائم اختصاری:

نک : نگاه کنید به

رک : رجوع کنید به

مقدمه

ترقی و تعالی یک جامعه آن گاه مقدور می گردد که از پیشینه‌ی تاریخ تمدنش آگاه باشد و آنچه را که از اسلاف برجای مانده است با بینش علمی و انتقادی در اختیار گیرد، از چند و چونی و ضعف و قوت آرا و عقاید و به طور کلی تاریخ فرهنگ گذشتگان آگاه شود، تا با تکیه بر آن‌ها سلامت فکری و فرهنگی امروز و فردای جامعه را فراهم سازد و چون موارد مذکور در آثار مکتوب تجلی کرده و به نسل‌های بعد رسیده است، احیای آثار پیشینیان، دستیابی به معرفت مذکور را ممکن می‌سازد. اما چون در گذشته و به ویژه پیش از اختراع صنعت چاپ، تکثیر و انتشار متون از طریق کتابت انجام می‌گرفته است، درستی و نادرستی مطالب بستگی به میزان دقت، دانش، مهارت، آگاهی کاتبان از شیوه‌های کتابت و رعایت امانت در آن داشته است، ولی گاه کاتبان به دلیل عوامل گوناگونی مانند خستگی، خطای چشم، خوانا نبودن دست‌نوشته‌ها، کم سواد بودن و عدم آشنایی با روش‌های کتابت و اثرگذاران به لحاظ صرفی، نحوی و لغوی و... در متون دست برده و چیزی را به آن می‌افزودند و یا از قلم می‌نداختند. از این رو تصحیح علمی و انتقادی و احیای متون گذشته امری بنیادین است و در ضرورت آن جای چون و چرا نیست.

نقد و تصحیح متون عبارت است از بحاصل آوردن نسخه‌ای از اثری که براساس مقابله‌ی نسخه‌های خطی معتبر و موثق آن اثر، فراهم آمده باشد. به طوری که نسخه‌ی مذکور چه از جهت مفهوم و معنی و چه از بابت لفظ و صورت عین نسخه‌ای باشد که مولف عرضه داشته است و یا لااقل هیأتی داشته باشد که مولف، اثرش را به مانند آن یا نزدیک به آن فراهم آورده است (مایل هروی، ۱۳۶۹: ۲۷۰). سال‌هاست که متون فارسی با همت بزرگان این وادی، با تصحیح به سامان علمی رسیده‌اند.

زبان و ادبیات کردی نیز به عنوان یکی از زبان‌های ایرانی، پرورنده‌ی شاعران بزرگی بوده است که اندیشه‌های بلند و ظریف خویش و فرهنگ بومی را در سروده‌هایشان متجلی کرده‌اند؛ اما این آثار به رغم ارزش ساختاری و محتوایی، تاکنون بر پایه‌ی روش علمی و اصول حاکم بر تصحیح منتقدانه چاپ و منتشر نشده‌اند و بیم آن می‌رود که با خاموشی جان‌های مشتاق به فرهنگ و ادب بومی و منطقه‌ای در این بخش از جغرافیای فرهنگی و ادبی ایران زمین، این میراث بزرگ و گرانبها نیز نابود شود. برماست که به عنوان حافظان فرهنگ، زبان و ادبیات این مرز و بوم غبار، بی‌مهری را از چهره‌ی فرهنگ و ادب بومی بزداییم.

تابستان سال گذشته برای تصحیح « سیاوش‌نامه » الماس خان کندوله‌ای در مقابله‌ی نسخ با جناب آقای دکتر بیگزاده همکاری می‌کردم. و این گونه با شعر محلی، واژگان قدیمی، رسم‌الخط کردی و شیوه‌ی کار تا

حدی آشنایی یافتم و در مطالعات بعدی به اشعار محلی علاقه‌مند شدم و تصمیم گرفتم که موضوع پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود را در گستره‌ی ادبیات بومی انتخاب کنم. بدین منظور دست‌نوشته‌هایی از منظومه‌ی "خورشید و خرامان" به همت استاد ارجمند جناب آقای دکتر بیگزاده در دست‌رسم قرار گرفت، بر آن شدم تا آن را به عنوان یکی از جلوه‌های فرهنگ بومی و پشته‌های فرهنگ ملی تصحیح کرده و به جامعه‌ی ادب دوست این مرز و بوم تقدیم نمایم.

مریم کسایی - بهمن ۸۹

فصل اول

کلیات و تعاریف

۱-۱. کلیات

این فصل شامل دو مبحث کلیات و تعاریف می‌باشد. در کلیات بیان مسأله، اهداف، اهمیت، کاربرد نتایج تحقیق، پیشینه‌ی علمی، پرسش‌ها و روش تحقیق مطرح می‌شوند. در ادامه نیز نسخه‌های مورد استفاده در این تصحیح و نیز شیوه‌ی کار معرفی شده است.

۱-۱-۱. شرح و بیان مسأله‌ی پژوهشی

فرهنگ و ادبیات بومی و منطقه‌ای هر کشوری، حلقه‌های سازنده‌ی زنجیره‌ی فرهنگ و ادبیات ملی هستند، به ویژه اگر از پایه و مایه‌ی ساختاری و محتوایی نیز برخوردار باشند. از این میان ادبیات کردی، متنوع، غنی و پرمایه است و در نظم و نثر آثار متنوعی از آن به یادگار مانده است.

الماس‌خان کندوله‌ای از شاعران برجسته‌ی کرد زبان در قرن دوازدهم هجری قمری، آثار ارزشمندی را در ادبیات حماسی و غنایی، در قالب مثنوی سروده است. منظومه‌ی خورشید و خرامان - داستان عشق خورشید شاهزاده‌ی خاور زمین به خرامان شاهزاده‌ی چینی - از آثار غنایی اوست. این مثنوی عاشقانه به صورت دست‌نوشته در نسخه‌های گوناگون در میان مردم کرد وجود دارد که به دلیل تاریخ‌های متعدد نگارش، تفاوت سطح سواد، شناخت، درک نگارندگان و نیز تاثیر گذاری اهل ذوق با هم تفاوت لهجه‌ای، تاریخی و روایی دارند. چهار نسخه‌ی دست‌نویس از "خورشید و خرامان" الماس‌خان که در تاریخ‌های مختلف کتابت شده‌اند، به دست آمده است. نگارنده بر آن است تا این منظومه را بر پایه‌ی زبان سراینده - کردی گورانی - و از روی این چهار نسخه تصحیح و آوانگاری کند و نیز یک گزارش روایی به همراه شرح دشواری‌ها از آن فراهم کند، تا نسخه‌ای واحد، منقح و علمی از آن فراهم گردد.

۱-۱-۲. اهداف تحقیق

تصحیح و احیای منظومه‌ی خورشید و خرامان به عنوان یکی از منظومه‌های برجسته‌ی غنایی زبان کردی گورانی با نگارش مقدمه، تعلیقات و فهرست‌های ضروری.

۱-۱-۳. اهمیت و کاربرد نتایج تحقیق در رفع تنگناها و مشکلات جامعه

فرهنگ و ادبیات بومی و منطقه‌ای هر کشوری، حلقه‌های سازنده‌ی زنجیره‌ی فرهنگ و ادبیات ملی هستند. بر این اساس هرگونه تلاش برای زنده کردن آثار ادبی بومی و منطقه‌ای، تلاشی برای تقویت بن‌مایه‌های فرهنگ و ادبیات ملی است. همچنین آگاهی نسل جوان از پیشینه‌ی قوی فرهنگی و ادبی مرز و بوم خود و شناخت ارزش‌های اصیل، خودباوری فرهنگی و ملی را در پی دارد.

نتایج این تحقیق به پژوهشگران و اهل ذوق کمک می کند تا از ادیبان و ادیبات بومی کردی خاصه الماس خان کندوله‌ای و آثارش شناخت بیشتری داشته باشند و راه ورود به پژوهش‌های بعدی در ادبیات کردی به خصوص ادب غنایی بر آن‌ها هموارتر شود.

۱-۱-۴. پیشینه‌ی علمی

پژوهش‌های علمی مختصری در قالب پایان‌نامه‌های دانشجویی و طرح‌های پژوهشی در آثار الماس خان کندوله‌ای انجام شده است؛ تصحیح منظومه‌ی غنایی « شیرین و فرهاد » به همت آقای گجری (شاهو)، کتاب « سرود بادیه » از محی‌الدین صالحی که شرح مختصری در احوال و اشعار الماس خان در آن آمده است. طرح پژوهشی شاهنامه به روایت عامه از دکتر خلیل بیگزاده شامل گردآوری بخشی از آثار منظوم الماس خان و نیز تصحیح فرامرزنامه (بهمن و فرامرز) از خانم سکینه آزادی در قالب پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد از جمله‌ی آن‌هاست. اما تاکنون پژوهشی درباره‌ی منظومه‌ی غنایی " خورشید و خرامان " انجام نشده است و این پژوهش برای نخستین بار درباره‌ی این اثر انجام می‌شود.

۱-۱-۵. پرسش‌های تحقیق

- ۱- آیا نسخه‌های موجود از منظومه‌ی غنایی خورشید و خرامان متنی کامل برپایه‌ی آنچه که شاعر سروده است به دست خواهند داد؟
- ۲- آیا خورشید و خرامان، برگردانی آزاد از یک اثر غنایی به زبان فارسی است؟
- ۳- آیا خورشید و خرامان، روایتی عامیانه است که الماس خان آن را به نظم درآورده است؟
- ۴- آیا ساختار داستانی این منظومه با آثار غنایی در ادب فارسی تشابهی دارد؟

۱-۱-۶. روش تحقیق

چون پژوهش‌های مختصری در شرح احوال و آثار الماس خان کندوله‌ای چاپ شده است و علاوه بر نسخ دست‌نوشته‌ی منظومه‌ی خورشید و خرامان، بیت‌هایی ارزشمند از آن در سینه‌ی عامه‌ی مردم است و باید گردآوری شوند؛ این پژوهش به روش تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و پژوهش‌های میدانی انجام می‌شود؛ چنان‌که قدیمی‌ترین نسخه که کامل‌تر است و شباهت زبانی بیشتری با زبان نگارنده دارد، به عنوان نسخه‌ی اساس انتخاب می‌شود و سایر نسخ با آن مقایسه می‌گردد؛ تا یک نسخه‌ی کامل و علمی بر پایه‌ی زبان شاعر - کردی گورانی - فراهم گردد.

۱-۱-۷. معرفی نسخه‌ها:

۱-۱-۷-۱. نسخه‌ی اساس: نسخه‌ی اساس به طول ۱۹ و عرض ۱۴/۵ سانتی متر است ۸۵ صفحه آن در دست است و دارای ۱۳۹۰ بیت است. نوع کاغذ آن کاهی و فرسوده می‌باشد. در هر صفحه حدود ۱۸ بیت با مرکب سیاه و خطی خوش کتابت شده است. پایان این نسخه و ۱۸ صفحه‌ی آغازش ساقط است، به همین دلیل

نام کاتب و تاریخ کتابت آن مشخص نیست. اوراق ۱۹ تا ۲۹ تقریباً از وسط به علت کهنگی از بین رفته‌اند، و مصرع‌هایی از آن ناقص است که در مقابله با سایر نسخ قسمت‌های از بین رفته به متن افزوده شد؛ اما در جایی که بیت ناقص فقط در نسخه‌ی اساس بود به همان صورت در متن آمده و در پانوشت عنوان "ساقط است" قید گردیده است.

۱-۱-۲. **نسخه‌ی اسد الله عزیزی:** این نسخه به دست خط آقای اسد الله عزیزی، ۷۰ ساله، کشاورز، ساکن روستای سلیمان آباد کرد غرب است. نامبرده از سواد خواندن و نوشتن بهره‌مند است و نسخه‌های فراوانی از منظومه‌های حماسی و غنایی به زبان کردی در اختیار دارد. ابعاد این نسخه، به طول ۱۸/۵ و عرض ۱۴/۵ سانتی‌متر و دارای ۱۵۲۰ بیت است که از روی نسخه‌ی اصلی کپی شده است. متن از صفحه‌ی دوم آغاز می‌شود و علاوه بر صفحه‌ی اول، صفحات ۱۱۳ تا ۱۲۶ و پایان داستان ساقط است. تعداد ابیات در صفحات این نسخه یکسان نیست. اکثر صفحات آن دارای ۱۰ بیت و گاهی کمتر یا بیشتر است. تاریخ کتابت آن مشخص نیست. از عیوب این نسخه تکرار ابیات در توصیفات مشابه است که از ذکر آن‌ها طبق الگوی نسخه‌ی اساس صرف نظر شد.

۱-۱-۳. **نسخه‌ی فتح الله محمودی:** این نسخه در ابعاد عرضی ۱۳/۵ و طولی ۱۷ سانتی‌متر است، دارای ۹۴ صفحه و ۹۴۰ بیت است. در هر صفحه ۱۰ بیت نگاشته شده که از روی نسخه‌ی اصلی کپی شده است. کتابت آن به خط آقای فتح الله محمودی ساکن کرمانشاه به انجام رسیده است. در پایان آن نوشته شده "پایان یافت داستان خورشید خاور و خرامان به دست خط فتح الله محمودی در تاریخ ۱۳۵۰/۸/۲۱" از ویژگی‌های این نسخه حذف واو عطف و اتصال حروف اضافه به کلمات پیش و پس خود در اکثر موارد است و ترتیب ابیات آن نیز آشفته و نامرتب است.

۱-۱-۴. **نسخه‌ی مرحوم بهروز بالی:** این نسخه در دفترچه‌ای با کاغذ عادی، به خط مرحوم بهروز بالی از اهالی اسلام آباد غرب نگاشته شده است. نگارنده در حد دوره‌ی ابتدایی سواد داشته است. این نسخه دارای ۱۲۵۳ بیت و ۸۷ صفحه است. ابعاد آن به طول ۱۹ و عرض ۱۶ سانتی‌متر می‌باشد. اکثر صفحات ۱۳ بیت و گاهی کمتر است. با مرکب آبی نگاشته شده است و تاریخ کتابت آن نامشخص است. از عیوب این نسخه تاثیر بسیار زیاد گویش کلهری (گویش کاتب) بر واژگان است. در پایان این نسخه و در کنار امضای کاتب نوشته شده:

خوش بود وه پیتان کولین ئافایان

داستان یه‌سه ره‌سی وه پایان

یه بهرووز بالی نویسا ئه‌رادان

ئمیدم یسه خوش بود وه پیدان

"نویسنده بهروز بالی در مدت ۱۲ ساعت واقعاً که انگشتم درد گرفت بماند به عنوان یادگار دوران جوانی."

۱-۱-۸. شیوهی کار

در تصحیح منظومه‌ی غنایی "خورشید و خرامان" با توجه به روند معمول، ابتدا اوراق و ابیات هر نسخه را شماره‌گذاری نموده و پس از چندین بار مطالعه‌ی هر نسخه به کمال از نقص و افتادگی‌های موجود در نسخه‌ها و روند داستان آگاهی یافتیم. سپس با تکیه بر ملاک‌هایی چون اصالت، صحت، کمال و قدمت نسخ، نسخه‌ی اساس برگزیده شد. هرچند که تاریخ نسخه‌ی منتخب به عنوان نسخه‌ی اساس مشخص نیست؛ اما خط، کاغذ نسخه، واژگان اصیل و دور از ذهن، حروف ربط و افعال زبان کردی گورانی (گویش شاعر) دلالت بر قدمت و صحت آن دارد. سایر نسخه‌ها بر پایه‌ی قرابت و پیوندشان با نسخه‌ی اساس، ضبط واژگان، بافت کلام و روند داستانی درجه‌بندی شدند که بر این اساس نگاهشده‌ی آقای اسد الله عزیزی با علامت اختصاری "عز"، نسخه‌ی آقای فتح الله محمودی با علامت "مح" و نسخه‌ی متعلق به آقای بهروز بالی با علامت "با" نامگذاری و به ترتیب مذکور به عنوان نسخه بدل انتخاب شدند.

پس از ممتاز کردن نسخه‌ی اساس، با دقت تمام و رعایت امانت مرحله‌ی تصحیح آغاز شد. بدین صورت که نسخه‌ی اساس در متن اصلی و اختلاف نسخ، عیوب قافیه و وزن بیت در پانویشت ذکر شد. اگر بیت یا ابیاتی در نسخه بدل بوده که در اساس نیامده پس از اطمینان از عدم تحریف، در متن وارد و در میان علامت کروشه [قرار گرفت و ابیات الحاقی نیز در پانویشت ذکر شدند. با توجه به افتادگی‌های متن اساس، قسمت‌های از بین رفته از روی نسخ دیگر تکمیل گردید و در پانویشت آدرس نسخه و قسمت برافزوده‌ای که از آن انتخاب شد، ذکر گردید. در مواردی که بیت فقط در نسخه‌ی اساس بود، متن به همان صورت آمده و در پانویشت به آن اشاره شده است. دشواری‌های متن در بخش تعلیقات شرح شد، در این قسمت ترکیبات و ابیات دشوار معنا شده و به برخی از ویژگی‌های سبکی و صنایع ادبی مضمّر در متن اشاره شده است. به ابیاتی که دشواری آن‌ها با آشکار شدن معنای لغت برطرف می‌شود در شرح اشاره نشده است و معنای آن‌ها در فهرست لغات ذکر شده‌اند. و برای تسریع در یافتن واژگان متن، فهرست لغات با معانی فارسی به صورت الفبایی تنظیم شد و در پایان نیز نمایه‌های نام اشخاص، جای‌ها، ابزارها، آلات موسیقی، حیوانات، گل‌ها و گیاهان و سنگ‌های قیمتی برای اشمال بر جزییات متن ترتیب داده شده است.

۱-۲. تعاریف

در بحث تعاریف، احوال، آثار و اعتقادات شاعر آمده است سپس جهت آشنایی مخاطب، محتوای منظومه‌ی خورشید و خرامان از لحاظ ساختار حوادث داستان بررسی شده و در ادامه ارتباط این منظومه با فرهنگ عامه‌ی کرد توضیحاتی ذکر شده و در پایان خلاصه‌ی داستان به نثر فارسی آمده است.

۱-۲-۱. احوال شاعر

الماس خان ابن احمد که او را الماس خان کندوله‌ای و میرزا الماس خان و سرهنگ الماس خان کندوله‌ای نیز گفته‌اند، از ادبا و شاعران نامدار عرصه‌ی ادب کردی است که در سال ۱۱۱۸ هجری قمری در روستای کندوله از توابع کرمانشاه دیده به جهان گشود و تحصیلات خویش را در کرمانشاه، سنندج، شیراز و اصفهان ادامه داد و فقه و تاریخ و فنون ادب را فراگرفت (بوره‌که‌یی، ۱۳۶۷: ۲۸). او ابتدا در سپاه والی کردستان سرهنگ و پرچمدار بود (صالحی، ۱۳۸۰: ۱۶۱) و بعدها در دوران پادشاهی نادر شاه افشار (۱۱۴۸ - ۱۱۶۰ ه.ق) به عنوان فرماندهی سپاه سنندج به خدمت نادر درآمد و با شجاعت و دلاوری خود نزد نادر جایگاه ویژه‌ای یافت، تا اینکه در جنگی که میان نادرشاه افشار در کرکوک با توپال عثمان پاشا در گرفت، نادر شکست خورد و چون برخی از لشکریان عامل شکست را قصور عمدی الماس خان می‌دانستند، نادر سرهنگ وفادار خود، الماس خان را که عمری به او خدمت کرده بود، به طرز شدیدی مجازات کرد، و او را مقطوع النسل کرد و به کندوله تبعید نمود (گجری، ۱۳۷۸: ۲۷۲).

الماس خان صحنه‌ی جنگ و جدال را ترک کرده، محل امن، آرام و مناسبی را در کندوله برای اقامت اختیار می‌کند، شمشیر را کنار می‌گذارد (صالحی، ۱۳۸۰: ۱۶۴) و با باغداری، تصنیف شاهنامه‌ی کردی و تنبورنوازی روزگار می‌گذراند (شریفی، ۱۳۷۴: ۹۴۷).

پس از اینکه مدتی از تبعید الماس خان می‌گذرد، نادرشاه درمی‌یابد که نیرویی کاردان و لایق را صرفاً به خاطر بدگویی غیر واقعی چند تن از سپاهیان و سربازان از سپاه خویش اخراج نموده است، بدین خاطر راهی کندوله می‌شود تا هم عذر تقصیرات گذشته را خواسته و هم حکم جمع‌آوری مالیات صحنه، دینور، کندوله، بیلوار و کلیایی را به او واگذار نماید (کندوله‌ای، ۱۳۷۳: ۱۰). در روایات محلی آمده است، چون مدتی از اخراج و مقطوع النسل شدن الماس خان می‌گذرد، نادر از کرده‌ی خویش سخت پشیمان می‌شود و دستور می‌دهد که به وسیله‌ی پیک، هدایا و خلعت بسیار و البسه‌ی سپاهی برای الماس خان به کندوله ارسال دارند. اما هنگامی که پیک نادر به سرحدات روستای کندوله می‌رسد، صدای دهل و سرنا می‌شنود و می‌پندارد که در روستا عروسی است؛ اما چون بیشتر به آبادی نزدیک می‌شود، می‌بیند که جمعیتی تابوتی را به دوش دارند و مردان، سوار بر اسبان و زنان مویه‌کنان به سوی محوطه‌ی مشجری رهسپارند. پیک چون جریان را می‌پرسد، پاسخ می‌شود که الماس خان، بزرگمرد کندوله، دار فانی را وداع گفته است (شریفی، ۱۳۷۴: ۲۴۱). سرنوشت حکیم فردوسی و الماس خان کندوله‌ای، صاحبان دو شاهنامه‌ی ایرانی گویی از این نظر مشترک است. الماس خان در فاصله‌ی سال‌های ۱۱۹۰ تا ۱۲۰۰ در کندوله فوت کرده است و در قبرستانی واقع در پایه‌ی کوه پیرافته دفن شده است (صالحی، ۱۳۸۰: ۱۶۸).

۱-۲-۲. اعتقادات

شعر شاعر نمایانده‌ی افکار، عقاید، دانسته‌ها، آموخته‌ها و عواطف و احساسات اوست. شاعر مایه‌هایی از عقاید، دانسته‌ها و آموخته‌های خود را در گارگاه خیال، با رنگ و لعابی از عاطفه و احساس درمی‌آمیزد و تابلویی رنگین می‌سازد از اینجاست که ما در سروده‌های شاعر مایه‌هایی از تاریخ، فرهنگ، فلسفه، کلام، نجوم و... را می‌بینیم و می‌یابیم. براین بنیاد، اگر شاعری از قرآن نیز آموزه‌ها و آگاهی‌هایی داشته باشد و یا ارادتی به آل علی (ع) داشته باشد، بازتاب جلوه‌هایی از آن در سروده‌هایش طبیعی خواهد بود.

گرچه شاعر در حماسه‌ی طبیعی در روند کلی داستان دست نمی‌برد و آن را مطابق میل خود تغییر نمی‌دهد؛ اما افکار و احساسات پرشور و گرم اوست که زینت بخش روند آن می‌شود. شاعر هر جا مجال یابد از فکر، عقیده و دانسته‌های خود می‌گوید و دیدگاه‌های خود را در قالب زبان و کنش شخصیت‌ها بیان می‌دارد و گاه با فکر و احساس خویش ظاهر می‌شود و سخن می‌سراید. مجموعه سروده‌های حماسی و غنایی که از الماس خان بر جای مانده است، اگرچه بخش اعظم آن ترجمه‌ای آزاد از شاهنامه‌ی فردوسی و یا بازنویسی آن به زبان کردی گورانی است و روند داستان‌ها در بیشتر موارد با شاهنامه فردوسی یکی است؛ اما در مقام احساس و بیان عقیده، روند سخن تغییر می‌کند.

الماس خان کندوله‌ای چنانکه از نامش پیداست اهل کندوله بوده است. کندوله نامی بوده است برای بزرگ آبادی و منطقه‌ای به نام بیلوار که بین سنقر کلیایی، بیستون کرمانشاه و کامیاران کردستان قرار دارد. مردم کندوله و روستاهای اطراف آن، کرد شیعی مذهب هستند و طبعاً الماس خان نیز شیعی بوده است (شریفی، ۱۳۷۴: ۲۴۰). اما این تنها دلیل شیعی بودن الماس خان نیست بلکه اشعار او تاییدی بر ارادت و پابندی الماس خان به خاندان پیامبر (ص)، علی (ع) و آل اوست. عقاید دینی و شیعی او چنان قوی است که شاعر اسطوره را با روایات دینی، تاریخی و مذهبی خویش آمیخته است (کندوله‌ای، ۱۳۸۴: ۱۹). این احساسات پرشور در اشعارش به صورت‌های چندگانه تجلی می‌یابد که از جمله می‌توان: تحمیدیه‌های ابتدای آثارش، دعا و مناجات از زبان قهرمانان داستان و توصیف‌های مکرر به بهانه‌های گوناگون نام برد.

گرچه شاعر در منظومه‌ی خورشید و خرامان مکرراً خدا را از زبان خویش و قهرمانان داستان به یاری می‌خواند؛ اما به دلیل محتوای غنایی منظومه، مسائل اعتقادی کمتر مجال بروز یافته‌اند و به همین دلیل شاهد مثال‌ها بیشتر از آثار حماسی شاعر انتخاب شده‌اند.

در ابیات ذیل مسائل اعتقادی چون توحید، نبوت، امامت و معاد کاملاً نمود دارند. الماس خان تمام آثارش را با حمد و ثنای خداوند متعال، درود بر روان پاک پیامبر اسلام (ص) و خاندان مطهرش آغاز می‌کند. در این تحمیدیه‌ها، اثرپذیری و اثرگذاری شاعر از قرآن کریم به خوبی آشکار است، بدین معنی که شاعر پاره‌ای از واژه‌ها